

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ДРАМАТУРГИЯСЫНДАҒЫ ЗАМАНДАС БЕЙНЕСІ

Соңғы жылдары жарық көрген драмалық туындыларға көз жүгірте отырып, біз олардан, ең алдымен, қазіргі замандастарымызды іздейміз. Шындығында, бүгінгі драмалық кейіпкерлер дәл қасымызда, қатар жүрген тіршілік иелеріне ұқсай ма? Айрықша өмір өрімімен, қайталанбас азаматтық-адамгершілік келбетімен көз тартатын тұлғалар тағдыры сахналық туындыға арқау бола алды ма? Бүгінгі ұлттық драматургияда қаһармандық тұғырға көтерілер сом тұлғалы кейіпкерлер бар ма? Көкейде осы тектес сан алуан сауалдар бас көтерері анық. Осы мәселелер төңірегінде Д.Исабеков, Б.Мұқай, С.Балғабаев, Р.Мұқанова, С.Асылбекұлы, т.б. драматургтеріміздің бүгінгі күн тақырыбындағы туындыларын зерделедік.

* * *

Тәуелсіздікпен бірге ел табалдырығынан аттаған саяси-экономикалық, мәдени жаңалықтар қоғам кейпін айтарлықтай өзгертіп жібергені рас. Ұзақ жылдар бойы үстемдік құрған кеңестік державаның күйреген тарихи мезетін, образды түрде, алып Титаниктың құрдымға кеткен аласапыран күйіне теңеуге болар еді. Он бес республиканың, оның ішінде бірнеше ұлттар мен ұлыстардың саясаты мен мәдениетін, экономикасын ашса алақанында, жұмса жұдырығында ұстаған алып державаның «дәм-тұзы» түгесіліп, тарам-тарам болып ыдырауы сол кезде ел көңілінде әуелі үлкен үрей тудырған болатын. Жетпіс жыл бойы коммунизм жайлы санаға сіңірілген тәтті қиялға, шынтуайтына келгенде, бұқара халықтың басым бөлігі құлай сенетін. Ал осы жарқын болашақ жайлы алып арманның санаулы минуттарда тас-талқан болуы елді түрлі толқуларға салды. Біреулер «құрдымға кеткен алып кеменің» артынан аза тұтып, өткенін аңсады; енді біреулер елінің кемел келешегіне бастар сара жол іздеп шарқ ұрды. Халық болашағы жайлы үміт пен күдік аралас ой-толғамдарды сол кезде босағадан бас сұққан нарықтық экономика тығырыққа тірегендей еді. Ең бастысы, өзгеге кіріптар күндер артта қалды; ел тарихы мен мәдениетіндегі ойсыраған тұстары түгенделіп, ұлттық жады жаңғырды. Осынау ұлттық түлеу кезеңінде өмір сүріп жатқан ел бейнесі бүгінгі драматургияда қаншалықты толымды көрініс тапты деген сауал туады.

Дулат Исабековтың «Алтын тордағы тоты (Актриса)» драмасының кейіпкері – Айгүл Асанова есімді өнер саңлағы. «Театр – менің екінші үйім. Әлде бірінші үйім десем бе екен?» [1, 192], - деп шынайы толғанатын актрисаның кей жаратылыс-мінезі күрделі. Әйел, отанасы ретінде қарасақ, оның отбасынан қызметін, театрды жоғары қойғандығын кемшілік деп танитынымыз рас. Дегенмен Айгүлдің тұлғасын асқақтатып тұрған да осы қасиеті екенін мойындау керек.

Шығармаға арқау болған идеяның бір ұшын қашанда ұлт мәселесімен сабақтастыратын Д.Исабековтың қазақ театрының бүгіні мен келешегі жайлы толғамды пікірлері Айгүл мен режиссер-Самат диалогтарында біршама өрбіген. «Бұл жерде не қызық қалды? «Ел үшін, ұлт үшін, халық үшін!» Бәрі жалған сөз, жалаң ұран! Ел үшін егіліп жүрген ешкім жоқ. Шетелде еден сыпырушы болсаң да бұл жердегіден он есе артық өмір сүресің» [1, 208], - дейді Самат. Өнерге

коммерциялық көзқараспен қараудың белең алғандығы туралы өкінішті жайттар – бүгінгі мәдениет пен өнердің басындағы ахуал.

«Мен қазақ театрының қазақ тілінде сөйлейтін актрисасымын. Тіл – виолончель емес, ол экспортқа шыға алмайды. Мен қазақ сахнасында туылдым, қазақ сахнасында көз жұмам» [1, 208]. Намысшыл актриса өнерін саудаға салғысы келмейді. Елде етек жайып бара жатқан кедейліктің, тапшылықтың, нарық заманының қоғамдық санаға салқын әсерін тілге тиек ете отырып, актриса өнер саңлақтарының ақша, атақ, бедел мен абырой үшін шетелге кетіп жатқандары жөнінде ызаға булығып, тебірене сөйлейді. Режиссері әрі күйеуі Саматтың «Ертең қазақ театрының ешкімге керегі болмай қалса қайтесің?» тәрізді қыңыр сауалына жауабы әзір. Бұдан әлдеқайда ертеректе келісім жасасып, Италияға аттанғалы отырғанын «қойнындағы жарынан» жасырған Саматтың арамдығына қайран қала отырып, Айгүл ашына тіл қатады: «Онда ең соңғы қазақ көрерменіне ең соңғы ойын көрсететін актриса мен боламын!» [1, 208-209]. Жоғары пафоста айтылған сөздер Асанованың жасандылықтан ада, шынайы отаншыл тұлғасын алға тартады.

Баққожа Мұқайдың осымен тақырыптас «Тәлкек тағдыр» атты драмасындағы Айсұлу – Д.Исабековтың Айгүліне кереғар образ. Көптен күткен жұлдызды рөліне қол жеткізу жолында отбасынан, әйел, ана бақытынан айырылған Айсұлу мен Айгүл тағдырларында ұқсастықтар да жоқ емес. Бірақ Айсұлу жеке тағдыр иесі деңгейінде ғана көрініп, өз қателіктерінен опық жеген кейіпкерді сомдаса, Айгүл Асанова одан әлдеқайда ірі әрекеттерімен көзге түседі. Өз өмірін ұлттық өнер жолына сарп еткен әйелдің жеке отбасылық драмасы басты назарда емес. Айгүл ең әуелі – ұлттық өнер саңлағы. Мұндай айырым белгілер, әрине, авторлық идеяға тікелей байланысты.

Баққожа Мұқайдың «Тойы көп үй» драмасында мұны мен күлкісі қатар жүретін өмірдің қым-қиғаш кескін-кейпі кестеленген. Автор «хикая» деп атаған драмадағы әр кейіпкер – өз алдына айшықты бедерленген өмір жолы бар тағдыр иелері. Көмек сұраған жанның бетін қайтармайтын, жатсыну, жатырқау дегенді білмейтін Заңғар мен оның жайдары мінезді ақкөңіл жары Назгүлдің Алматыдағы небары «бір жарым бөлмелік» пәтерлерінің есігі кімге де болса айқара ашық. Бұл үй – тастанды сәбиге де, жалғыз қалған қарияға да (Шорабай шал), туған отбасы, ошақ қасына сыймаған қарт анаға да (Гүлшара әже), көлденең қилікпен жолбикемен көңіл қосқан өмірлік жарына өкпелі жас келіншекке де (Гүлназ) ортақ пана болған шынымен киелі шаңырақ.

«Түсі игіден түңілмей», жылы шырайлы, көңілі таза адамдарды жанына жақын тартып жүретін бауырмал Заңғар бейнесі арқылы автор «риясыз жақсылық жасай алатын адамдар ортамызда бар, ағайын» деп жар салатындай. Қиналғанға қол ұшын бергіш, панасыз, қорғансыз пенделердің желеп-жебеушісіндей әрдайым қастарынан табылатын жігіттің көңілі жомарт, жаны жайсаң, жары да өзіне лайық кең пейілдің адамы. Табалдырығынан аттаған бейтанысты Қызыр келгендей құрметтейтін Заңғар, шынымен де, осы бір қайырымдылығының өтелгенін тілемейді. «Адамның күні адаммен» деген биік философиялық қағиданың парқын терең түсіне білген, жабылмас есік пен жиылмас дастархандай дархан көңілді жігітке сайып келгенде осы қонақжай тіршілігінен, мейірімділікке мұқтаж жандарға құшақ жайғаннан артық ешнәрсенің қажеті де жоқ. Көркем дүние болғаннан кейін, әрине, драмадағы оқиғалар қоюлатылған, күнделікті тіршіліктен алшақтау, реалды шындыққа жанасымсыз көрінетіні де рас. Бірақ айналасына шуақ шашып тұратын Заңғар мен Гүлназдың бейнелерінен өмірдегі жаны кіршіксіз таза адамдардың кейбір қасиет-белгілерінің жиынтығын көреміз де анық. Автор өмірде жанарымен ізгілік нұрын үлестіретін осындай да жандар бар деген аңқылдақ, ақ-адал үмітіне көрермен қауымды иландырғысы келеді. Заңғарды ілуде бір кездесетін, жүз жылда бір туатын «Атымтай Жомарт» дейсіз бе, асылдың сынығындай ізгілік атаулының шырақшысы дейсіз бе, әйтеуір автор көңілінен туған әсерлі романтикалық бейне екені даусыз. Елге жасаған жақсылығын бұлдамайтын, қайырымдылығы үшін арқасына түскен салмақты ауырсынбайтын және ең бастысы, ешқашан жеке мүддесін алға тартпайтын азаматтың биік тұлғасына қарап отырып, өз өмірлік ортаңыздағы осы тектес мейірбан жандардың келбет-кескінін, кей мінездерін көріп қалғандай боласыз. Заңғарлар өмірде бар дегенге шүбәсіз сенген сайын айналаға еңсеңзді көтеріп, құшағыңызды ашып көз тастағыңыз келеді. Заңғарша тіршілік кешкіңіз келеді. Автордың да көздегені – адамдар арасындағы салқын қарым-қатынасқа жылу беру, айналасына күдіктене қарап, кірпідей жиырыла беретін тоң мінездерді жібіту.

Кейбір кейіпкерлердің мұңды тағдырлары драманың трагикомедиялық сипатын айқындайды. Драматург дүние кілең күнгейден, қоғам тек Заңғарлардан құралмайтынын да еске салып отырады. «Тойы көп үйде» жүректі сыздататын тұстар да жеткілікті. Өмірінің күзіне аяқ басқанда жалғыз-жарым қалған, сөйтіп ішімдікпен әуестене бастаған Шорабай; жалғыз ұлы ішкілікке салынып, үйінен безген, безбүйрек келінінің қаһарынан меселі қайтып, қарттар үйін іздеп шыққан Гүлшара; алданған ару, тастанды бала, шаңырағы шайқалған Қамбар мен Гүлназ тағдырлары елдегі әлеуметтік-тұрмыстық жағдай мен соның салдарынан пейілі тарылған қоғамның бет-бейнесін аңғартады.

Роза Мұқанованың «Шатыр астындағы Мен» трагикомедиясының басты идеясы – жекелеген адамдардың өмірлік құндылықтары туралы тікелей авторлық көзқарас позициясынан қоғамға зер

салу. Кейіпкерлер өздерін «Шатыр астының халқы» деп атайды. Драматург шатыр астындағылардың бір күндік өмірі негізінде олардың қилы тағдырларын, адами қасиеттерін айқындайды. Күнделікті қызмет бабындағы қарым-қатынастың өзі-ақ пьеса кейіпкерлерінің бір-біріне ұқсамайтын түсінік-танымдарын, мақсат-мұраттарын әйгілейді.

Мекеме басшысы Сапақ Саталович әр жерде бір бой көрсеткенімен, оның ішкі әлемі беймәлім, айналасына көзқарасы бейтарап күйде қала береді. Пьесада оның өзінен гөрі отырған орны – қызмет сатысы мәндірек көрінеді. Анти-Шректің көкейін тесетін Сапақ Саталовичтің лауазымы. Ішкі әлемі неғұрлым айқара ашылып, тип ретінде танылатындардың бірі – Анти-Шрек. Өзінен жоғары лауазым иесінің алдында маңдайы жерге тигенше иілуді ар көрмейтін, ал төмен сатыдағы қызметкерлерге мұрын шүйіре, пысқыра қарайтын мансапқорлығы Анти-Шректің басты ерекшелігі. Ал Буфо – адал, жаны таза адам. Бәлкім оның жолы болмай жүргендігі, өз өміріне көңілінің марқаймауы да содан. Айналасындағылардан жапа шегіп, «екі түйе сүйкенсе, ортасында қалып» күн кешуге еті үйренген азаматтың өмірі екіұдайы. Пьесадағы әлсіз, өз мақсат-мүддесі, шындық пен әділет үшін тартысқа түсуге қауқарсыз Буфо Анти-Шрек сияқтылардың ығымен жүруге, солардың айтқанына көнуге мәжбүр. Беймоның (Беймезгілдің) тарапынан өзіне қарата айтылатын ащы сынға ұқпаған, естімеген сыңай танытуы Буфоның моральдық әлсіздігінен хабар береді. Оның жалғыз қорғаныс амалы – Анти-Шрек сынды типке ұқсас адамның бет-пердесімен тіршілік кешу. Мысалы, ол аяқ астынан болған зілзаладан көз жұмған Анти-Шректің қазасында марқұм туралы жалынды жалған сөз сөйлей салуды ар санамайды. Түптеп келгенде, Буфоның ішкі әлемі мүлде бөлек. Жаны нәзік, шынайы талант пен хас өнерді саралай, бағалай білетін азамат.

Ашық сөйлеп, әрнәрсеге әділ баға беруден қаймықпайтын ерекше мінезді Беймезгілдің (Беймо) образы пьесада жеткілікті дәрежеде сомдалмаған. Ол тек авторлық позиция тұрғысынан пьесаның ішкі қабатында жекелеген кейіпкерлердің мінін ашық айту үшін ғана қызмет ететіндей. Мұндай пікір Беймону тұлғаландыра түсіп, бірінші планға жылжитса, пьесаның идеялық құндылығы арта түсер ме еді деген пікірден шығады.

Жалпы пьесаның негізгі идеясы адамдар арасындағы жалтақтық, жағымпаздық, бір-біріне тәуелділік сынды еркін тыныстап өмір сүруге кедергі келтіретін жағымсыз құбылыстардан арылар күн туар ма екен деген толғаныстардан тамыр тартқан. Қаламгердің басқа да шығармаларында өрістейтін өмірдің терең қайшылықтары туралы ой-толғаныстары «Шатыр астындағы Мен» драмасында да өзінше тұжырым тапқан деуге болады.

С.Асылбекұлының «Күзгі романс» драмасында отбасылық драма деңгейінде көтерілетін проблемалар өмірге деген прагматикалық, идеалистік көзқарастардың бітпес тартысынан тамыр тартады. Екі шаңырақты да шайқайтын мәселе – ерлі-зайыптылардың өзара түсініспеушілігі. Бірақ лирикалық драмадағы бірқатар ситуациялардың бұлыңғырлығын атап өтуге тура келеді. Кейіпкерлерді бірыңғай жағымды-жағымсыз деп саралап, екі лагерьге бөлуден аулақпыз. Алайда отбасы ойран болып жатқанда, алаңсыз шарап ішіп, өзге біреуге сөз салатын Сайлаудың әрекеттері автордың динамикалы түрде дамытатын идеясымен үйлеспейді. А.Пугачеваның «Күзгі сүйіс» өлеңінің құшағында сары күзде танысып, өзара терең түсіністікпен тіл табысқан Сайлау мен Сюзаннаның арақатынасын автордың біршама қолдайтыны анық. Ал екінші планда қалып қойған Сайлаудың әйелі Назымның жағдайына нәліктен назар аударылмайды? Сайлау нәліктен жан жары, балаларының анасы, өмірдегі серігі Назымды емес, Сюзаннаны таңдады? Бір жағынан, жағдайды дұрыс түсінбеген Назымды ақылға шақырған орнына, үнсіз күйде Сюзаннаға кете баратын өнертанушы жігітті не аңғал, не есепшіл деп ажыратып айта алмайсыз. Сабырын ашуға жеңдірген Назымның ішкі арпалысына, Сайлаудың сыртқы әрекеттерінің мотивациясына жете көңіл бөлінбегендігі драманың айтар ойын тек бетінен ғана қалқып өткендей әсер қалдырады.

Сайлауға тән мінез босандығын Софы Сматасвтың «Көгілдір такси» атты лирикалық драмасындағы Қайыржаннан көреміз. Бір сәттік сезім-күйге бола жан жарынан, баласынан қол үзіп қалған Қайыржан, бір жағынан, Сайлаудың келешектегі кейпі тәріздес. Қайыржан курстасы – министрдің қызы Клараның қармағына ілігіп, отбасынан, тұнық арманынан айырылған еді. Дүние, билік, мәнсаптың шырмауында қалған азамат ішкі жан дүниесімен кезінде өзі опасыздықпен тастап кеткен жақындарын сағына күн кешеді. Ол өмір бойы кінә жүгін үнсіз арқалап келген жан. «Мен бүгін полковникпін. Ертең генералын да бермек. Бірақ одан не пайда. Жанымның рахаттарын қарыға алмастырып, өзімді-өзім тонаған қарақшымын мен...» [2, 169].

Жалпы Қайыржан бейнесі екіұдайы: адал заң сақшысы болуды асқақ арманға балаған бір кездердегі Қайырбай енді «екі жеп биге шыққандай» қызмет жолында өсудің жеңіл соқпақтарымен жүреді. Өзінше принципшіл: қоғамның, ұлттың бетіне шіркеу болған нашақор қазақ жастарымен, қылмыскерлермен күреске барын салады. Жоғары лауазымдылардың алдында жағымсызуды да артық көрмейді. Оның үстіне бірбеткей принципшіл болуға қызметтегі сыбайластары да мұрша бермейді (Оның небары жиырма мың теңгені құрайтын мардымсыз жалақысына қаратпайтын Гога, Вахит тәрізді сыбайластары және бар).

Сезім жетегінде жүріп, ұйыған отбасынан айырыла жаздайтын азамат бейнесін Сұлтанәлі Балғабасвтың «Ғашықсыз ғасыр» пьесасынан да көреміз.

Пьесадағы кейіпкерлер топтамасына қарап, пьесадағы қозғалатын негізгі мәселе бүгінгі зиялылар өмірі ме деп қаласыз. Алайда қаламгердің бір жанұядағы отбасылық драма арқылы қазіргі замандасдарымыздың бақытқа қол жеткізу мен оны бағалау, адамгершілік принциптер туралы көзқарас-пайымдарын саралағанына көз жеткіземіз.

Шығармадағы сүттей ұйыған отбасының берекесі мен бақытын азсынған Қайырбай драмалық ситуацияны тудырушы басты кейіпкер бола тұра, характерологиялық жағынан соншалық ашыла қоймаған. Алғашқы актіде ол жолдас-жора, ағайын ортасында Фаридамен күміс тойын тойлап жатқан үлгі тұтарлық, мақтаулы азамат. Алыста қалған жастық күндерін еске алып отырғанда да, Қайырбай мен Фариданың қол ұстасып, баянды ғұмыр кешіп келе жатқандары мол сеніммен суреттеледі. Аяғы ауырлаған ашынасы Нәзікеш мұны күте-күте тағаты таусылып, Фариданы ашық «әңгімеге» шақырған кезінде де Қайырбай бейкам; кешегі күміс тойдың әсері әлі қарқамаған, мұрнының астынан әндетіп те қояды. Әуелде Қайырбайдың бейне бір ешнәрседен хабарсыз бейкүнә түр-тұрпатына қарап, жас қыздың мына қылығын алаяқтық па деп те қаласыз. Бірақ Нәзікеш те осал адам емес-ті.

Өзге шаңырақтың шырқын бұзып, мұратына жетуге тырысқан қыз Қайырбайдың бостығына ызаланып, мәселені өз қолына алады. Кеше ғана бақытты отбасылық өмірлерінің мерейтойын атап өткен Фариданың күмәніне қарсы Нәзікештің дәлелдері мықты, куәлары көп. Орта жолдан киліккен «жолбике» дүниеге өзінше ақын көзімен қарайды. Ақыры ол ойран салып, тартып әкеткен Қайырбаймен де бақытты бола алмайды. Себебі Қайырбай ол ойлағандай, жер ортасынан ауған шақта шынайы махаббатқа ұмтылған бақытсыз адам емес еді. Қайырбай – бар болғаны серілік құрып, ауық-ауық тасыған көңілін басатын, түптеп келгенде бірқалыпты өмірді қалайтын жан.

Пьесадағы тақырыптық жағынан басты назардағы кейіпкерлер – өмір бойы Фариданы сүйіп өтіп, оған қол жеткізе алмаған Руслан және Қайырбайдың серілік сезімін «Қозы мен Баянның» ұлы махаббатына балаған Нәзікеш. Екеуі мүлде кереғар бейнелер. Бетбақтыққа салынып, біреудің ширек ғасыр бірге жасасып келе жатқан жарын тартып алып, одан сәби сүйіп, сезімі сенімін ақтамаған соң, өзге біреудің етегіне жармасып тағы кете беретін Нәзікешке қарағанда, Русланның сезімі тұнық. Ол ғашықтық сезімін іште тұншықтырып, Фариданың бақытты болуын тілеген жігіттің өмірге, адамдарға деген ақ пейілі таза көңілден жол тартады. Ол – Фариданың сүйе тұра, Қайырбайдың жетістігіне қуана алатын, қайғысына ортақтаса алатын жан.

Бүгінгі өмір келбетін бейнелеген драмаларды зерделей отырып, біз драматургтеріміздің түрлі тақырыптарға қалам тербегенін байқаймыз. Олардың қатарында қоғамның әлеуметтік, саяси, мәдени-рухани ахуалынан сыр шертетін туындылардың алуан түрі ұшырасады. Көркемдік деңгейі, идеялық нысанасы әрқилы драмалардағы халық арасынан алынған кейіпкерлер де түрлі сипатта көрінеді.

Бүгінгі драматургияда саяси-экономикалық дағдарыс, нарықтық қатынастардың деңдеп енуі салдарынан қоғамда орын алған рухани-психологиялық ахуалды зерделеу үрдісі айқын аңғарылады. Ұлт тіршілігінің әлеуметтік-тұрмыстық, мәдени-рухани қабаттарын тереңінен қаузап ақтарған шығармаларда бүгінгі замандастарымыздың қилы азаматтық, моральдық көзқарастары мен өмірлік ұстанымдары бедер тауып жатады. Сайып келгенде, тұтастық күйінде олар қазіргі қоғамдық сананың қия-қалтарыстарына жетелейді.

ӘДЕБИЕТ

1 Исабеков Д. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 2003. – Т.5. – 360 бет.

2 Сматаев С. Көгілдір такси. Көп томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 2008. – Т.14. – 376 бет.

Резюме

В статье рассмотрены вопросы современной казахской драматургии. В аспекте художественного отражения образа современника автор анализирует драматические произведения Д.Исабекова, Б.Мукай, С.Балгабаева, Р.Мукановой, С.Асылбекулы, т.б.

Summary

The article considers questions of the modern Kazakh dramaturgy. In the aspect of artistic reflection of the image of the contemporary author analyzes the dramatic works of D.Isabekov, B.Mukay, S.Balgabaev, R.Mukanova, S.Asylbekuly, etc.